

Tomàs VIDAL BENDITO (2019). *Cartografia històrica de Menorca*. Maó: Fundació Enciclopèdia de Menorca, 172 p.¹

Vicenç Rosselló, Francesc Nadal, Miquel À. Casanovas

La *Cartografia històrica de Menorca* de Tomàs Vidal: els mapes manuscrits

Vicenç M. Rosselló i Verger
Institut d'Estudis Catalans

Coneixia el treball publicat a la *Revista de Menorca*, vol. 90 (2007), sortit l'any següent, de 63 pàgines i titulat “La gènesi històrica del mapa de l'illa de Menorca. Dels orígens al primer terç del segle XVIII”, de vegades transcrits al peu de la lletra al llibre definitiu. En aquell moment l'autor no estava segur que el mapa de Neal era el de Lemprière. Ha rectificat sempre que ha pogut... Tanmateix, el volum ara presentat que l'autor no pogué veure estampat, de 173 pàgines i una profusió de reproduccions –en gran part inèdites– el supera àmpliament. L'edició –perfecta– només ha patit un *lapsus* sense importància: a l'*explicit* diu vintè tom, en comptes de vint-i-unè.

Poc abans del tombant de segle xx havíem comentat que la mania de la cartografia històrica era un *virus* que ens tenia entabanats a ell perquè el seu avi Joan J. Vidal i Mir (traspassat l'any 1937 i que no havia conegut) havia reunit una bona col·lecció de mapes de Menorca, els volums de l'edició prínceps de *Die Balearen* de l'arxiduc Habsburg-Lothringen, Lluís-Salvador, i totes les edicions de John Armstrong; a mi m'havia captivat per raons culturals i humanístiques que ara no són del cas.

Quinze anys de recerca des del 1999 i un any sabàtic (2001-2002) que va consumir a Cambridge i en diversos viatges que va visitar a París, els grans arxius militars i civils, igualment que ho va fer a Madrid. Jo no sabia res de la seva vena cinèfila i ara m'explic que dominàs tots els intrínquils de la informàtica –que no posseeix un servidor de vostès, nascut deu anys abans d'ell–.

Menorca, una illa estratègica de la Mediterrània occidental, no havia estat poblada abans del final del Neolític, devers els 2500 abans de Crist, en el Bronze

1. Textos corresponents a l'acte de presentació d'aquesta obra pòstuma de Tomàs Vidal (1941-2019), celebrat per la SCG a la seu de l'IEC el 29 de gener de 2020.

que solem designar com a Talaiòtic. L'explicació de la tardança és senzillament perquè “no es veia” (com que no té muntanyes) més que des de la immediata illa major de les Balears. A l'edat Moderna la *menor* va ser cobejada Menorca pels britànics, francesos i espanyols, sobretot per l'avantatge del port de Maó que fruïa de seguretat per hivernar les respectives armades. Port Mahon, de més a més, reunia les condicions per instal·lar-hi un hospital que calia per al gran contingent de personal que hi passava.

L'enigma Binimelis ocupa les deu pàgines del llibre que m'han sobtat més i que he llegit amb el major interès en l'argumentació que fa en Tomàs Vidal a base d'un manuscrit conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, datat el 1765, d'Antoni Vic de Superna. El manuscrit (entre altres dibuixos maldestres) incorpora un mapa de Menorca de devers 1/250.000 amb l'opinió del poc fiable Joaquim M. Bover de Rosselló que suposava que J. B^a. Binimelis l'havia aixecat durant la visita pastoral de Menorca del seu protector el bisbe valencià Joan Vic i Manrique de Lara, germà del virrei Lluís –el poder civil i eclesial es concentraven i *s'agermanaven* en aquell temps de Felip I(II) en què la diòcesi de Menorca no existia–. És gairebé inversemblant que Binimelis practicàs les seves tècniques instrumentals durant la visita de 1585. En Tomàs Vidal l'entreveu des del 1570 a 1590.

Joan Baptista Binimelis i Garcia, nat a Manacor (i no a Pollença com s'inventa Bover) el 1539 o 1540, va estudiar a la Universitat de València –amb residència al Col·legi de Pobres Estudiants– sota l'empara del doctor Jeroni Munyós des del curs 1562-1563 en què va participar a la delimitació de Sierra Negrete (frontera entre els regnes de Castella i de València), dirigit pel seu mestre de Matemàtiques: en aquell moment es feia dir Benimelis, a la valenciana. El 28 de febrer de 1568 va obtenir en una sola sessió els títols de batxiller i mestre d'Arts i doctor en Medicina. Després –no sabem on i per què– es va fer capellà i va arribar a rector de Sant Marçal de Marratxí. El “mapa secret” de Mallorca, encomanat el 1585 –que he trobat a la Biblioteca Nacional de Madrid (Mss/10394) i publicat fa quatre anys– comprèn una sèrie de 22 mapes fragmentaris que il·lustren la traducció castellana de la *Historia de Mallorca* “duplicada de la mia mà”. N'és curiós i notable que les correccions i anotacions sobreposades estiguen en català i escrites amb la mateixa lletra autògrafa.

A l'inventari *post mortem* de J. B^a. Binimelis figurava una tenda i un llit de campanya, un para-sol i diversos “instruments matemàtics” que serien un goniòmetre i atifells òptics, com una “trompa de mirar lluny” que es va encantar entre les seves pertinences. Als retrats que ens queden, es mostra mossèn Binimelis exercint de cartògraf amb la seva *sesta* o compàs de puntes.

L'altre argument emprat per en Vidal és que el *Mapa del Reyno Baleárico* de Francesc Xavier de Garma –que coincideix en la data de 1765 amb Antoni Vic de Superna– seria el model del manuscrit: ho insinua amb la major prudència. Garma, en efecte, cita com a font en Binimelis, però no concreta si es tracta del mapa de Mallorca o de Menorca o d'ambdós. Els corresponents a Mallorca

no hi tenen res que veure, excepte les talaies, totes retocades. El dibuixant del mapa va ser Francesc Tremulles i el gravador Pere Pasqual Moles, tots ben qualificats. També en Tomàs Vidal (fig. 54) indica que el mapa imprès de Van Keulen (1730 ca) segueix un presumpte model binimelessià, com també el retolat en anglès de Delahaye (1708). Ja havia conclòs el 2007 que "... algú aixecà un mapa de l'illa amb certa correcció [...] abans dels «moderns» aixecaments atribuïts a anglesos i francesos del segle XVIII". Es trobava mancat de proves i ho reconeixia.

Els models britànics i francesos del segle XVIII

La guerra de Successió va implicar la presència estrangera a Menorca en nom del pretenent austriac, però *de facto*, l'any 1708, els britànics eren els amos de l'illa a la qual optaren *de iure* el 1713 pel tractat d'Utrecht. Al port de Maó es varen instal·lar molls, drassanes i hospital britànics i la ciutat va consumir l'elevació a la capitalitat enfront de la sempre oposada Ciutadella: llevant i ponent!

Clement Lemprière, abans de 1722, segons la còpia que n'existeix, va elaborar un mapa de Menorca de 2 metres quadrats a una escala compresa entre 1/25.000 i 1/28.000 que li podria haver encarregat Neal el 1714. El mapa és plagat de catalanismes i castellanismes de manera que el catàleg de la Biblioteca de la Torre de Londres el qualifica *by Spaniard*. Posa les fronteres municipals, 5 o 4 sense Ferreries; el camí d'en Kane estava en execució. En Vidal opina que el dibuix afecta dues meitats no compensades. L'única badada seriosa rau a la hidrografia amb un riu fantasmagòric, l'*Eufèrius* (pren nom del Macar de l'Alforí, pronunciat *euforí* en català oriental) que hom no sap si va cap al nord o cap al sud. Voldria dir que, en efecte, el barranc d'Algendar –que desemboca a cala Galdana– ha capturat la capçalera de Mitjania en benefici del Migjorn: gràcies a això té aigua permanent al curs inferior.

Unes 360 alqueries, llocs o cases disperses, sobretot a la part de migjorn de Ciutadella, porten nombrosos topònims menys o més desnaturalitzats. La carretera d'en Kane, desdibuixada a les tres còpies que en resten no coincideixen. La hac de Mahon, d'introducció castellana, ha duit molta cua: crec que a hores d'ara el topònim doble castellà-català és vigent degut a la pressió de la dreta...

El mapa imprès de Clement Lemprière és de 1746. Era un oficial britànic d'extracció francesa. L'original antic presenta una deformació a la part de gregal (NW), corresponent a la torre del Ram.

Em permetran (o permeteu-me) un incís entre parèntesis, respecte al cap Bajolí que deu provenir d'una errada de Barentz (algú l'ha batejat cap de Menorca!). Hi ha documentats cinc caps de Bànyols al segle XIV, altres tants al XV i dos al XVI (Ramon Rosselló-Cosme Aguiló); Tofiño la va mig encertar a final de segle XVIII amb la grafia *Baniours*; de més a més, als arxius figura una torre Reial dels Bànyols que deu correspondre a la torre del Ram. Cal remarcar que l'original de Neal/Lemprière (1714) diu *Bañotts* i el de Hargrave (1733) sembla llegir-se *Banas*.

Tornem a la deformació que va transcendir a nombrosos mapes estampats, com també l'errada de l'Eufèrius: tot això va passar al mapa insert a l'obra de John Armstrong (1746) a qui es va atribuir la primeria. La vena cinematogràfica d'en Tomàs Vidal reapareix en la crítica despietada que fa de la pel·lícula "El vent de l'illa" de Gerard Gormezano (1987) en què vàrem veure l'ús parcial del català per primera vegada, el segle xx!

En Tomàs no renuncia a anomenar Neal 1722, Neal KII i Neal WO les còpies de Lemprière i les comenta llargament i qualifica el segon mapa "correcte" de Menorca, el de l'enginyer John Hargrave de 1733... Ho he llegit amb la mateixa febre que em provoca la narració dels heroics exploradors de coves submarines. El va trobar als arxius de París –tot desmentint-ne l'origen francès– modulat a escala britànica d'una polzada per 1.600 peus que ve a ser 1/20.000 i en anglès en una reducció francesa de la Bibliothèque Nationale de França a 1/40.000 que va arribar a la impremta el 1780 sota la direcció de Louis Stanislas de la Rochette. És superior al de Neal (Lemprière 1714) en les camins "de cavalls" i no carreteres, exceptuat el Kane's Road, mal definit. L'Eufèrius hi és corregit i des del punt de vista hidrogràfic cal comptar amb les zones albuferenques de Tramuntana. Porta 465 topònims, especialment abundosos al litoral entre els quals hi ha el cap de Llebeig que un saberut va canviar en *Cap de l'Évêque* o cap del Bisbe.

Théodore Cournut, rossellonès que és dir súbdit francès, i urbanista del poble de Sant Lluís, present a l'illa després de 1763 i documentat entre 1756 i 1763 a sou dels britànics, va dibuixar un mapa procedent del de Hargrave (1765), transformat a base de fonts franceses. L'Eufèrius encara hi és, però té l'avantatge de la magnificació del relleu tot representant un Pujol "per una ensaïmada" i una serra per una "enfilada de coques" (paraules d'en Vidal).

El filó dels topònims

En Tomàs Vidal tenia l'avantatge de conèixer els topònims de primera mà, cosa que no tenim els externs, per tal de recórrer l'envitricollat camí de la filiació dels mapes menorquins (que no va ser la seva preocupació fonamental). Perquè el que en diu mapa de Neal (1714) té 406 topònims i el de Hargrave (1733) 465; els interiors acaben per ser coincidents en nombre –340 i 342– cosa que confirma la teoria de l'aprofitament. "No hi hauria mapes sense mapes"! Crec que les llistes que ens ha llegat el doctor Tomàs Vidal poden ser un filó autèntic, no sols per a la genètica cartogràfica, sinó per a la fonologia històrica interpretada per una oïda estrangera.

Final

Un professor de "Geografia social" –perdoneu-me un segon incís–. La meua frustrada incorporació a la Universitat Autònoma de Barcelona (Cerdanyola) es va esdevenir el dia en què va volar per l'aire el cotxe de l'almirall Carrero Blanco, 23 de desembre de 1973. Quan vaig dir a l'Enric Lluch i als seus se-

guidors que volia instal·lar un laboratori de geomorfologia, el silenci absolut es va imposar. La festa va concloure amb l'oferiment del deganat. Després ens férem bons amics amb l'Enric, responsable de la Geografia social...

Al professor l'havien contractat (1988-1992) quan la de Tarragona era només una delegació de la Universitat de Barcelona. En Tomàs Vidal reconeixia com al seu mestre Jean Bisson –que va treballar sovint a les Illes Balears–. El doctor Joan Vilà el va incorporar al grup divers que incloïa Capel, Albentosa, Carreras i Barceló. ¿Qui li hagués dit que esdevindria un investigador assidu de la cartografia històrica? Vàrem tractar d'aclarir, ell i jo, si en Miquel Sorà –el geòmetra que va fer el parcel·lari de Menorca (1860-1862)– tenia un segon cognom...

La meua relació amb Tomàs fou intensa, però esporàdica: jo som de natura *sull*, poc comunicatiu, però el record com un *senyor* (del Rafalet), sempre acompanyat de la seva esposa Rita Pons (*oli i aigu...*), ben plantat i *bon vivant* (en el sentit més recte de l'expressió) i “darrere sa roca”: no va anar mai d'embolics; proper, empàtic i tranquil en anys convulsos.

Així i tot, era “*desfacedor de entuertos*”, fins i tot dels propis i honrat: va criticar el seu avi i va reconèixer sovint el propi error de cercar els francesos en l'origen del mapa correcte. Tot un exemple!

